
SOVON en Vogelbescherming Nederland hebben 2005 uitgeroepen tot het Jaar van de Tapuit.

De Tapuit is stiekem als broedvogel uit Nederland aan het verdwijnen. Van de enkele duizenden paren in de jaren zeventig bleken er in 1998-2000 hooguit 600-800 over te zijn. Een voorzichtige schatting leert dat het er in 2004 misschien nog maar 380-420 waren. De vrije val is beslist nog niet gestuit!

Hoeveel Tapuiten precies er nu nog in Nederland broeden, is echter niet duidelijk: in het LSB worden niet alle potentieel geschikte duin- en heideterreinen onderzocht. Bovendien blijkt nog geregeld verwarring op te treden tussen doortrekkers en broedvogels. Ter indicatie: in de broedvogelatlas bestond 36% van de meldingen uit mogelijke broedgevallen. Bij vrijwel geen andere zangvogel was dit percentage zo hoog. Verder zijn er

aanwijzingen dat veel territoriale paren niet tot broeden overgaan, dan wel gering broedsucces kennen. Bij SOVON en Vogelbescherming Nederland leeft het besef dat een beter beeld van voorkomen en broedsucces - en van de factoren die dat bepalen - noodzakelijk is voor betere bescherming. Daarom is de Tapuit verkozen tot 'Vogel van het Jaar 2005'. Centraal staat een landdekkende inventarisatie van duin- en heidegebieden. Daarbij is jullie hulp natuurlijk onontbeerlijk. Naast het reguliere inventarisatiewerk wordt extra aandacht gevraagd voor gedrag (paarvorming, eifase, aanwezigheid van jongen) en habitatbeschrijving. In deze telinstructie wordt beschreven welke gegevens we graag willen verzamelen.

De landdekkende inventarisatie

In 2005 streven we er naar om alle potentieel geschikte broedgebieden op Tapuiten te onderzoeken. In ons land is de Tapuit vooral een bewoner van het open duingebied en heidevelden. Hier gaat de voorkeur in de eerste plaats uit naar open terreinen met lage begroeiing die worden afgewisseld door kale, zandige plekken. Het tellen van grote gebieden, die vaak meerdere paren kunnen herbergen, heeft de hoogste prioriteit. Maar ook kleine gebieden met potentieel geschikt broedhabitat moeten onderzocht worden. De inventarisatie wordt uitgevoerd volgens de methode van de territoriumkartering, zoals gebruikelijk in LSB en BMP. Elk onderzoeksgebied zal vanaf half april tot in juli minimaal driemaal bezocht moeten

worden, bij voorkeur echter vaker. Waarnemingen van Tapuiten worden op een kaart en formulier genoteerd en op basis hiervan wordt aan het eind van het seizoen het aantal territoria bepaald. Voor deelname en informatie, zie het kopje Deelname.

Nauwkeurig observeren

Omdat de periode van doortrek en het broedseizoen elkaar overlappen, zal onderscheid gemaakt moeten worden tussen niet- broedende vogels en broedvogels. Daarnaast willen we graag weten in hoeverre territoriale paren daadwerkelijk tot broeden overgaan, en wat het broedsucces is. Om hier een beeld van te krijgen, willen we alle tellers dan ook vragen om aanwezige vogels goed te observeren gedurende de opeenvolgende bezoeken. Territoriale vogels laten zich doorgaans goed onderscheiden van doortrekkende exemplaren. Hieronder volgt een korte uiteenzetting van de belangrijkste gedragingen van Tapuiten gedurende een drietal fasen in de broedcyclus.

1. Fase voorafgaand aan de eileg

Vanaf eind maart of begin april komen de eerste vogels in de broedgebieden aan. Dit zijn meestal de mannetjes, die doorgaans zo'n vier tot zeven dagen eerder op de broedplaatsen verschijnen dan de vrouwtjes. Na aankomst bakenen de mannetjes meteen een territorium af dat wordt verdedigd tegen soortgenoten. In deze periode wordt driftig gezongen, vaak in combinatie met het uitvoeren van baltsvluchten (vogel stijgt bijvoorbeeld steil op met een gelijkmatische vleugelslag, en glijdt vanaf het hoogste punt met gespreide vleugels en staartveren langzaam neerwaarts). De paarvorming begint met het verschijnen van de

vrouwtjes en duurt een paar dagen. Tapuiten zijn overwegend monogaam. De paarvorming wordt met een opvallende imponeerdans door het mannetje ingeleid. Het mannetje springt rond het vrouwtje, vliegt hierbij af en toe tot een meter op, zingt heftig en zet de veren uit. Als een mannetje een vrouw heeft verworven wordt de balts gecombineerd met het zoeken naar geschikte broedplaatsen. Het mannetje toont verschillende nestplaatsen, maar het vrouwtje kiest uiteindelijk.

De Tapuit is een uitgesproken holenbroeder, die bij voorkeur in oude konijnenholen nestelt. Maar ook andere broedlocaties zoals onder steenhopen, onder stapels takken of in rotte stammen worden benut. Het nest is vaak lastig te bereiken en bevindt zich doorgaans aan het eind van een 20-50 cm nauwe gang. Nestbouw vindt hoofdzakelijk in de ochtenduren plaats en wordt vaak alleen door het vrouwtje verzorgd. Voor een tweede legsel of een vervolglegsel wordt vaak een nieuw nest gebouwd. Ook nu zingt en balst het mannetje frequent en verliest hij het vrouwtje vlak voor de eileg nauwelijks uit het oog.

2. Eifase

Ongeveer 20 dagen na aankomst wordt gestart met de eileg. In Nederland valt de piek in eileg in de eerste tien dagen van mei. Met het leggen van de eerste eieren wordt het gedrag op de broedplaats minder uitbundig. Terwijl het vrouwtje op de eieren zit, houdt het mannetje zich voornamelijk in de buurt van het nest op, zingt minder frequent, maar schroomt niet om in aangrenzende territoria ook andere vrouwtjes het hof te maken. Toch is hij bijzonder alert op zijn broedende partner. Het vrouwtje verlaat eens in de twee uur gedurende maximaal een

kwartier het nest om te foerageren of te poetsen. Het mannetje volgt haar en als het te lang duurt dwingt hij haar desnoods terug naar het nest. Het legsel bestaat meestal uit 5 of 6 eieren (range 3-7). De vorming van tweede legsels komt regelmatig voor, terwijl het starten van vervolglegsels, nadat een eerdere poging is mislukt, eigenlijk regel is. Deze legsels zijn door de bank genomen kleiner dan het eerste. Na ongeveer 14 dagen broeden komen de eieren uit.

3. Jongenfase

In de jongenfase, waarvan de piek in de tweede helft van mei valt, wordt het gedrag van de broedvogels weer wat duidelijker. Aangemoedigd door de bedelende jongen vliegen de ouders af en aan met insecten en larven om hun kroost te verzorgen. In de eerste dagen na het uitkomen van de eieren is dit vooral de taak van het mannetje. Het vrouwtje dekt frequent de jongen af, maar naarmate de jongen ouder worden begint ze het mannetje steeds meer te ondersteunen.

Bij terugkeer met voedsel naar het nest gedragen de oudervogels zich meestal niet schuw. Vliegend van uitkijkpost naar uitkijkpost zekert de vogel kort de omgeving en nadert zo stilaan het nest. In de loop van de nestperiode verschijnen poepjes en sporen in het zand bij de nestingang. Normaal gesproken verlaten de jongen na ongeveer twee weken het nest, soms eerder. De jongen zijn op een leeftijd van 17 tot 19 dagen vliegvlug. Hierna worden ze nog zo'n 10 tot 15 dagen in de buurt van het nest gevoerd. In deze periode kan het vrouwtje reeds een tweede legsel bebroeden.

Niet-broedvogels

Doortrekkers onderscheiden zich van broedvogels door 'lauw'

gedrag. Anders dan broedvogels zijn ze bij benadering niet nerveus en alarmeren evenmin. De vogels zingen doorgaans niet en houden zich soms solitair, maar meestal met meerdere soortgenoten gedurende een aantal dagen op in vaak ongeschikt habitat. Interpretatie wordt lastiger als doortrekkers zich mengen met lokale broedvogels. Ze lijken zich dan territoriaal te gedragen doordat ze (beperkt) vocaal actief zijn en ook wel bakkeleien met de lokale broedvogels. In zulke gevallen zal uitsluitel verkregen moeten worden omtrent het (vermeende) territoriale gedrag en zullen de potentiële broedplaatsen meermaals bezocht moeten worden.

Telgebied kiezen

De grootte van het telgebied wordt vooral bepaald door de overzichtelijkheid van het terrein en de beschikbare onderzoekstijd. Als motto voor de omvang van het gebied en de onderzoeksintensiteit dient vooral te gelden 'liever klein en goed onderzoeken, dan groot maar half'. Omdat Tapuiten doorgaans gebonden zijn aan open en vaak ook geaccidenteerde terreinen kan het gedrag van gelokaliseerde vogels vaak probleemloos vanaf een hoog punt worden gevolgd. Afhankelijk van de dichtheid zijn terreinen met een omvang tot 500 ha nog goed te behappen.

Bezoeken

Minimaal drie bezoeken aan alle geschikte delen in het terrein zijn noodzakelijk. Maar omdat het broedseizoen zich uitspreidt over een periode van minimaal 90 dagen gaat de voorkeur uit naar meer dan drie bezoeken. Bovendien zal het broedstadium bij meer bezoeken beter te duiden zijn. De timing van de bezoeken is zoveel mogelijk gericht op de broedcyclus van de Tapuit. Bij drie bezoeken wordt het eerste bezoek

bij voorkeur voorafgaand aan de eileg gebracht, eind april-begin mei. Het tweede bezoek wordt eind mei gebracht, als de meeste paren jongen hebben. Het laatste bezoek wordt half juni ter nacontrole gebracht. Bij meer dan drie bezoeken wordt het onderzoeksgebied vanaf eind april met kortere tussenpozen bezocht. De beste periode van de dag zijn de ochtenduren, vanaf een uur na zonsopgang. Besteed per territorium ieder bezoek minstens 20-30 minuten om de vogels te observeren en zo het broedstadium te kunnen bepalen.

Waarnemingen noteren

Noteer per bezoek alle waarnemingen van Tapuiten. Verifieer of de vogel gepaard of territorium houdend is en probeer, aan de hand van het gedrag (zie boven), het stadium in de broedcyclus te achterhalen. De volgende categorieën van waarnemingen worden onderscheiden: (1) ongepaard individu; (2) paar, waarschijnlijk geen nest; (3) paar, (waarschijnlijk) nest met eieren; (4) paar, (waarschijnlijk) nest met jongen; (5) uitgevlogen jongen. Categorieën (3) en (4) kunnen gebruikt worden bij zowel een nestvondst als bij gedrag dat op de aanwezigheid van een nest wijst. Wees vanaf half juni bewust van het feit dat een deel van de paren een tweede legsel kan produceren. Hou hier rekening mee bij de interpretatie. Noteer tenslotte de bezoektijden die u in de onderzoeksgebieden per bezoek heeft doorgebracht. Voor het noteren van aanvullende informatie over biotoop, zie het kopje het verzamelen van biotoopinformatie.

Bureauwerk

Zet alle waarnemingen over op een soortkaart. Zorg er voor dat alle waarnemingen per bezoek als zodanig herkenbaar zijn (1e

bezoek is 1, 2e bezoek is 2 enz.). Ga bij de bepaling van het aantal territoria (interpretatie) zoveel mogelijk uit van nesten of nestindicerende waarnemingen. Bij de vorming van een tweede legsel komen verplaatsingen voor. Pas op voor overtelling. Tel opnieuw de aanwezige paren en laat deze bij de interpretatie zoveel mogelijk opgaan in de reeds vastgestelde territoria.

Conform de LSB-criteria zijn voor het opvoeren van een territorium óf twee waarnemingen nodig van een volwassen individu of paartje in broedbiotoop, waarvan één tussen 10 juni en 31 juli, óf één territorium- of nest-indicerende waarneming tussen 15 april en 31 juli. Als fusie-afstand geldt een afstand van 200 meter. Stuur de soortkaart met interpretatie (geclusterde waarnemingen) samen met het telformulier naar SOVON.

Formulier

Noteer de resultaten op het speciale Tapuit-formulier, ook te downloaden via formulier (zie onderaan deze pagina). Vul in ieder geval de voorzijde en het bovenste deel van de achterzijde van dit formulier volledig in, ook wanneer géén Tapuiten in het gebied zijn vastgesteld! Vul per telgebied één formulier in. Een telgebied kan in één inventarisatieronde worden onderzocht zodat de bezoekdata en -tijden telkens op het hele gebied betrekking hebben (en dus niet 1e bezoek westelijk deel en 2e bezoek oostelijk deel). Losse meldingen kunnen worden doorgegeven op een regulier LSB-Z formulier. Nestvondsten kunnen worden doorgegeven via de (digitale) nestkaart van SOVON. Graag bij nestvondsten ook middels nacontrole vaststellen of het nest is uitgekomen, dan wel verlaten of gepredeerd is. Geef indien bekend

ook aan wat de soort predator was.

Onder de kop 'Gegevens over het telgebied en het aantal territoria' worden o.a. het totaal aantal territoria (na interpretatie) en een globale landschapstypering middels de op het formulier aangegeven codes gevraagd. Onderaan het formulier wordt gevraagd de waarnemingen per bezoek in te vullen. Maak hierbij onderscheid in de vijf typen waarnemingen. Noteer ook data en tijden van bezoeken zonder tapuitwaarnemingen! De bezoekennummers moeten overeenkomen met de bezoekennummers op de soortkaart. Tenslotte wordt gevraagd in hoeverre de inventarisatie afweek van die in voorgaande jaren (aankruisen wat van toepassing is).

Het verzamelen van biotoopinformatie

Om meer te weten te komen over habitatvoorkeuren, de relatie tussen habitat en broedsucces en de oorzaken van achteruitgang, zouden we ook graag aanvullende informatie ontvangen over het biotoop in Tapuit-territoria. Dit onderdeel is facultatief. De informatie kan worden ingevuld op het onderste deel van de achterzijde van het telformulier. Van elk territorium dient een aparte beschrijving gemaakt te worden.

Habitatbeschrijving

Schat het oppervlakte-aandeel, in (eventueel tientallen) procenten, van de volgende vegetatietypen binnen het territorium: open zand (onbegroeid), mossen, 'lage' grassen (Buntgras, Schapegras), 'hoge' grassen (o.a. Bochtige Smele, Pijpenstrootje, Duinriet), heide en overigen. De beschrijving dient alleen betrekking te hebben op het terreindeel waarvan de betreffende Tapuit gebruik maakt. De grenzen van het territorium worden bij voorkeur door gedrags-

observatie zo goed mogelijk vastgesteld. Indien dat niet lukt, wordt een gebied met een straal van 100 meter rond de nestlocatie of rond het zwaartepunt van de waarnemingen beschreven.

Geef daarnaast aan of binnen het territorium al dan niet boomstobben, takken- of steenhopen of houtstapels aanwezig zijn. Geef tenslotte een globale karakterisering van het reliëf: veel hoogteverschillen (bv. stuifkoppen), weinig hoogteverschillen, of geen hoogteverschillen (terrein nagenoeg vlak) binnen het territorium aanwezig.

Nestlocatie

Indien het nest gelocaliseerd kan worden, graag aangeven of het zich bevindt in een (konijnen)hol, ingerotte stam of boomstobbe, takkenhoop, houtstapel, stenen of nestkast.

Konijnen

Geef een opgave van het gemiddeld aantal binnen het territorium waargenomen Konijnen, in de volgende zes aantalsklassen: 0, 1-5, 5-10, 10-20, 20-50, >50. Tel dus elk bezoek het aantal Konijnen om het gemiddelde te kunnen berekenen.

Geef daarnaast een schatting van het aantal Konijnenholen dat binnen het territorium aanwezig is. Omdat het verschil tussen nieuwe en oude (ongebruikte) holen niet altijd even duidelijk te maken is, dient het totaal aantal holen geschat te worden. Maak daarbij gebruik van dezelfde aantalsklassen als voor het aantal Konijnen.

Vos

Geef aan welke aanwijzingen er zijn dat Vossen wel of niet in het telgebied voorkomen. Maak daarbij onderscheid in: (1) Vossen of vossensporen in het gebied waargenomen tijdens het veldwerk, (2) geen vos(sensporen) waargeno-

men, maar volgens andere bronnen wel in het gebied aanwezig, (3) geen vos(sensporen) waargenomen, Vos waarschijnlijk ook niet in het gebied aanwezig en (4) geen vos(sensporen) waargenomen, al dan niet voorkomen van de Vos onbekend.

Beheer

Aankruisen welk(e) type(n) beheer recent binnen het territorium hebben plaatsgevonden: begrazing (type grazer noteren), plaggen of maaien, kappen of geen (recent) beheer.

Deelname

De districtscoördinatoren (DC's) van SOVON spelen een belangrijke rol bij de landelijke inventarisatie. Zij weten precies welke gebieden reeds zijn uitgegeven en waar nog tellers nodig zijn. Wilt u meedoen met de landelijke inventarisatie, neem dan contact op met de DC in uw regio of met SOVON (Jan-Willem Vergeer). Geef uw naam, adres, telefoonnummer en e-mail-adres door.

Op verzoek kan SOVON gebiedskaarten verzorgen (uitvergroete zwart-wit topografische kaarten). Bij de DC kunt u ook terecht voor informatie en extra telformulieren. Door mededelingen in districtsnieuwsbrieven, SOVON-Nieuws en deze site wordt u op de hoogte gehouden. Downloaden van inventarisatie-materiaal (dat voor 1 september verzonden moest zijn) is via www.sovon.nl verkrijgbaar. Voor correspondentie: SOVON, Antwoordnummer 5505, 6573 ZX Beek-Ubbergen.

Door Willem-Jan Hoeffnagel